

Taner GÜR

Doktor, Milli Savunma Bakanlığı, Kayseri/Türkiye
Doctor, Ministry of National Defense, Kayseri, Türkiye

eposta: fatihtaner44@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0424-9642> <https://ror.org/00jga9g46>

Erhan YOSKA

Dr. Öğr. Üyesi , Erciyes Üniversitesi/Edebiyat Fakültesi/Tarih Bölümü, Kayseri/Türkiye
Lecturer Doctor, Erciyes University/Faculty of Letters/Department of History, Kayseri, Türkiye

eposta: eyoska@erciyes.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-8199-282X> <https://ror.org/047g8vk19>

Atıf/Citation: Gür, T.-Yoksa, E. 2024. Zeki Velidi Togan'ın Siyasi Faaliyetleri Çerçevesinde Başkurtların Bağımsızlık Mücadelesi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 12/38, 22-45.

<https://doi.org/10.33692/avrasyad.1333390>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü /Article Types:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi /Received:	26.07.2023
Kabul Tarihi/Accepted:	20.09.2023
Yayın Tarihi/Published:	15.03.2024

ZEKİ VELİDİ TOGAN'IN SİYASİ FAALİYETLERİ ÇERÇEVESİNDE BAŞKURTLARIN BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ*

Öz

XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Rusya İmparatorluğu hâkimiyeti altında kalan Başkurt Türklerinde, 1905 ihtilali sonrasında kabul edilen meşrutî monarşi yönetimi ile beraber milli bir uyanış yaşanmaya başlamıştır. 1915 yılı sonlarında Duma'daki Müslüman Fraksiyon'a Ufa temsilcisi seçilerek siyasi hayatı başlayan Zeki Velidi Togan, Rusya İmparatorluğu'nda nüfusun çoğunluğunu oluşturan azınlıklar meselesinin toprağa dayalı federal bir yapı fikri ile son bulacağını düşünmekteydi. Bu görüş doğrultusunda Togan; Azerbaycan, Kazakistan ve Özbekistan aydınları ile imparatorluğunu meydana getiren halkların kendi kaderlerini kendilerinin belirlemeleri fikrine sıcak bakmış ve özellikle Başkurtların geleceğinin daha çok Kazak Türkleri ile ortak hareket etmek olduğuna inanmıştır. Çarlık rejiminin son dönemlerinde

* Bu makale, Dr. Taner Gür'ün, Dr. Öğretim Üyesi Erhan YOSKA danışmanlığında 2022 tarihinde tamamladığı "Başkurt Türklerinin Siyasi ve Sosyo-Kültürel Tarihi (XIX-XX. yy.)" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, Türkiye, 2022).

Zeki Velidi Togan'ın Siyasi Faaliyetleri Çerçevesinde Başkurtların Bağımsızlık Mücadelesi

vuku bulan demokratik halk hareketlerinin neden olduğu Bolşevik ihtilali yeni bir dönemi aralarken, bu süreç Başkurtlar dâhil, İmparatorluğu oluşturan halkların çoğunluğu tarafından da bir özgürlük ışığı olarak görülmüştür. Başta Togan olmak üzere, kendi halkının geleceğini kendisi tarafından belirlenmesi fikrini kabul eden Türk Dünyası aydınları, Bolşeviklerin muhalefetine rağmen, ülkelerinde müstakil bir hayatın temelini atmaya başlamaktan çekinmemiş ve bunu gerçekleştirebilmek için birtakım ulusal ve yerel kongreler tertip etmişlerdir. Bu gelişmelere paralel olarak, İdil-Ural boylarında bulunan Başkurt Türkleri de bağımsızlık mücadelesi içine girmiş ve 29 Kasım 1917'de Rusya Müslümanlarının önemli şahsiyetlerinden biri olan Togan öncülüğünde Muhtar Başkurt Cumhuriyetini ilan etmişlerdir. Muhtar Başkurt Cumhuriyeti'nin Ruslardan onay görmemesi ve akabinde askerî kuvvetler tarafından lağvedilince 23 Mart 1919'da Bolşevikler ile yapılan ilk resmi anlaşma sonucu Muhtar Başkurdistan Cumhuriyeti, Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti'ne dâhil olmuştur. Bu makalede, şimdiye kadar yapılan çalışmalara ilave olarak, Togan'ın hâtraları ve çağdaş kaynaklardan elde edilen bilgiler ışığında, Başkurtların, Ruslara karşı vermiş oldukları bağımsızlık mücadeleleri ile Başkurt Muhtar Cumhuriyeti'nin oluşum süreci incelenerek literatüre katkı sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Togan, Başkurtlar, Tatarlar, Federalizm, Ünitarizm, Bolşevikler

THE BASHKIRS' STRUGGLE FOR INDEPENDENCE WITHIN THE FRAMEWORK OF ZEKI VELIDI TOGAN'S POLITICAL ACTIVITIES

Abstract

The Bashkir Turks, who had been under the rule of the Russian Empire since the mid-16th century, began to experience a national awakening with the constitutional monarchy rule adopted after the 1905 revolution. In late 1915, Zeki Velidi Togan, who started his political life by being elected as the Ufa representative to the Muslim Franchise in the Duma, thought that the issue of minorities, who constituted the majority of the population in the Russian Empire, would end with the idea of a federal structure based on land. In line with this view, Togan favored the idea that the intellectuals of Azerbaijan, Kazakhstan and Uzbekistan and the peoples that made up the empire should determine their own destiny, and especially believed that the future of the Bashkirs was to act in common with the Kazakh Turks. While the Bolshevik revolution caused by the democratic popular movements that took place in the last periods of the Tsarist regime opened a new era, this process was seen as a light of freedom by the majority of the peoples that made up the Empire, including the Bashkirs. The intellectuals of the Turkic World, especially Togan, who accepted the idea of self-determination of the future of their own people, despite the opposition of the Bolsheviks, did not hesitate to start laying the foundations of an independent life in their countries and organized a number of national and local congresses in order to realize this. In parallel with these developments, the Bashkir Turks in the Idyl-Ural tribes also entered into a struggle for independence and declared the Mukhtar Bashkir Republic on November 29, 1917 under the leadership of Togan, one of the important figures of the Muslims of Russia. When

the Mukhtar Bashkir Republic was not approved by the Russians and subsequently disbanded by the military forces, the Mukhtar Bashkortostan Republic was included in the Russian Soviet Federal Socialist Republic as a result of the first official agreement with the Bolsheviks on March 23, 1919. In this article, in addition to the studies carried out so far, in the light of Togan's memoirs and information obtained from contemporary sources, the independence struggles of the Bashkirs against the Russians and the formation process of the Bashkir Mukhtar Republic have been analyzed and contributed to the literature.

Keywords: Togan, Bashkirs, Tatars, Federalism, Unitarism, Bolsheviks.

Giriş

IX. yüzyıldan günümüze İdil (Volga), Kama (Çulman), Tobol ve Ural nehirleri arasında kalan sahada varlıklarını devam ettiren Başkurt Türkleri, Karadeniz'in kuzeyindeki Türk varlığının önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilmişlerdir (İbn Fadlân 2010: 18; Kuzeyev 2013: 93-94). Başkurt Türkleri, özellikle Altın Orda'nın zayıflaması sonucunda, bölge hâkimiyetini tedricen Ruslara terk etmek zorunda kalmışlardır. Bölgede Altın Orda'nın devamı niteliğinde olan Kırım, Nogay, Sibir ve Kazan siyasi teşekkülleri arasındaki mücadelelerden olumsuz etkilenmiş olan Başkurtlar toprak bütünlüklerine, dinî inançlarına ve iç işlerine karışılmamak, aynı zamanda cüzî miktarda vergi verilmesi ve asker gönderilmesi şartı ile Rurik hanedanından IV. İvan Vasilyeviç döneminde Çarlık Rusyası'nın egemenliğini kabul etmek durumunda kalmışlardır (Donnelly 1968: 19; Kurat 2015: 432-34; Togan 2020: 61-62; Yorulmaz 2008: 121-22). Yapılan bu antlaşmaya mukabil, Çarlık iktidarı Başkurtların kendi toprakları üzerindeki haklarını garanti edip, bölgeye Slav göçmenlerin yerleştirilmemesi sözünü vermiştir. Ancak Başkurtların yapmış olduğu federe anlaşmanın Ruslar tarafından ihlal edilmesi çok uzun sürmemiştir. 1557 yılından itibaren Çar yönetimi, Başkurtlardan almış olduğu vergiyi artırmış ve peyderpey Slav köylülerini işgal ettiği Başkurt topraklarında iskân etmeye başlamıştır. I. Petro döneminden başlamak suretiyle de Ruslar, üretim merkezlerini Başkurt topraklarında kurmaya ve bölgenin maden yataklarından yararlanmaya başlamışlardır. Rusların, İtil havzasının mümbit topraklarını Başkurtların ellerinden alarak Rusları yerleştirmeleri ve ödemekle mükellef oldukları vergi miktarını artırarak onları Hristiyanlaştırmaya çalışmaları üzerine Başkurtlar, 1661-1774 tarihleri arasında fırsat buldukça ayaklanmışlardır (Kemaloğlu 2020: 29; Togan 2020: 94-95, 2021: 382). Bu bilgiler doğrultusunda, Başkurdistan topraklarının batı taraflarında Rus hâkimiyetinin XVII. asrın ortalarında ancak kurulduğu, güneydoğu kısmında ise muhtariyetin tam olarak devam ettiği söylenebilir (Kurat 2015: 443; Togan 2020: 25). 1862 yılından itibaren ise Ruslar, Başkurtların muhtariyetine tamamen son vermiş ve sonraki yıllarda diğer Rus tebaasına benzer bir şekilde Başkurtlar da zorunlu askerlik hizmeti ile askere alınmaya başlanmışlardır (Togan 2020: 143).

Zeki Velidi Togan'ın Siyasi Faaliyetleri Çerçevesinde Başkurtların Bağımsızlık Mücadelesi

XIX. asrın sonlarına doğru, Başkurtların da dâhil olduğu Çarlık Rusyası'nın sınırları, Baltık ülkelerinden Karadeniz'e, Polonya'dan Türkistan'a uzanmaktaydı. Hâkim olunan bu topraklar üzerinde 1897 yılındaki toplam nüfus 122 milyondan fazla olup, bu oranın yaklaşık %55'ini Rus olmayanlar teşkil etmekteydi (Devlet 2011: 32). Mutlak monarşi ile idare edilen kozmopolit Rusya İmparatorluğu'nda, Rus olmayanların medenî haklarını garanti altına alan bir anayasa yoktu ve ülkenin başta %11'lik kesimini oluşturan Türk soylu halkların ülke politikalarının belirlenmesinde herhangi bir dahli bulunmamakta idi. Dolayısıyla nüfusun %56'sını oluşturan azınlıkların üzerinde Çar'ın mutlak hâkimiyetinin bulunmasından kaynaklı milliyetler sorunu yaşanmaktaydı (Devlet 2011: 60; Togan 2021: 353). Rus ordularının Kore ve Mançurya üzerindeki hâkimiyet mücadelesine hem ödediği ağır vergilerle hem de cephede asker olarak destek veren Çar'ın tebaası, 8 Şubat 1904 - 5 Eylül 1905 tarihleri arasında yaşanan savaşın sonunda Japonya'ya mağlup olmuştur. Rusya İmparatorluğu'ndaki azınlıklar sorununun yanında, 1904 yılında ortaya çıkan ekonomik buhran ve Uzak Doğu'da alınan yenilgi neticesinde St. Petersburg'da sosyo-ekonomik sebeplerden ortaya çıkan "Kanlı Pazar" hadisesi yaşanmıştır. 1905 yılında meydana gelen ayaklanmaların etkisiyle ülke, Çar'ın mutlak monarşi idaresinden meşrutî monarşi yönetimine geçmiştir. Meşrutiyet döneminin 1906 Nisanında yapılan I. Duma seçimlerinde 25 vekil çıkararak Türk toplulukları, 1907 Şubatında yapılan seçimlerde vekil sayısını 35'e çıkarmayı başarmışlardır (Güngör 2011: 172; Kanlıdere 2021: 228; Kurat 2015: 98). Ancak bu gelişme Çar ve mutaassıp Rus zümrelerini rahatsız etmiştir. Bu durumu engellemek isteyen hükümet 3 Haziran 1907 tarihinde Duma'yı dağıtmış ve seçim kanununu değiştirmiştir. Bu değişiklikle beraber, başta Başkurt Türkleri olmak üzere, Rus olmayanların yasama meclisi Duma'daki ağırlığı azaltılmıştır (Devlet 2011: 31). Çarlık Rusyası'nda 1905 ihtilalinin yaşandığı dönemlerde Başkurtlar herhangi bir milli ayaklanma gerçekleştirmemişlerdir. Ancak Başkurtlardan Temür Alioğlu, gasp edilen arazi ve yağma edilen hukuklarından dolayı, imkân bulduklarında Başkurtların Kazaklarla ortak hareket edeceklerini ifade etmiştir (Togan 2020: 145).

Rusya İmparatorluğu'nda meşrutî monarşi yönetiminin uygulandığı dönemde faaliyetlerini sürdüren siyasi partilerin ilgi duyduğu konuların başında milliyetler meselesi gelmekte idi. Ekim 1905 tarihinde kurulan Anayasal Demokrat Parti (Kadet)'sinin yöneticileri, Rusya'da milliyetler probleminin mutlak monarşi idaresinden kaynaklandığını, demokratik bir cumhuriyete geçilmesi durumunda bu sorunun çözüleceğine inanıyordu. Liberal bir siyasi görüşe sahip olan Anayasal Demokrat Partisi, Rus olmayanların muhtariyet fikrine tamamen karşı olmakla beraber, milletlerin dinî ve medenî ayrıcalıklara sahip olmaları gerektiği fikrini benimsemişlerdi (Güngör 2011: 145). Bu düşünceden dolayı özellikle Tatarların büyük bir kısmı Anayasal Demokrat Partisi'ne üye olmuşlardır. XX. yüzyılın başında Rusya İmparatorluğu'nda siyasi faaliyetlerini yürüten bir diğer parti, Bolşevik ve Menşevik olarak iki kanadı bulunan Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'dir (Akal 2020: 50). Parti içinde Bolşevikler ve Menşevikler politik gücün merkezileştirilmesi anlayışında uzlaşıyorlarken,

kültürel muhtariyet hususunda birbirlerinden ayrılmışlardır. Bolşevikler kültürel muhtariyeti proleterlerin birleşmesi yolunda engel olarak görürlerken, Menşevikler ise Rusya İmparatorluğu'nda kültürel muhtariyet anlayışını tedricen benimsemeye başlamışlardır (Kurban 2020: 54). Milletler konusunda bir diğer görüşe sahip olan parti ise Sosyalist Devrimci Partisi (ES-ER) olmuştur. Rusya İmparatorluğu'nu meydana getiren, başta Türkler olmak üzere, milliyetlere muhtariyet verilmesi fikrini benimseyen bu parti, milletlerin kendi kaderlerini kendilerinin belirlemesi fikrine sıcak bakmaktaydı. Bu görüş çerçevesinde Başkurtlar ve Kazakların büyük bir kısmı ES-ER'e dâhil olmuşlardır. Çarlık Rusyası'nda, XX. Yüzyılın başlarında genel hatlarıyla izah etmeye çalıştığımız bu siyasi, iktisadi ve toplumsal gelişmeler yaşanırken, Başkurt Türklerinden Zeki Velidi Togan, St. Petersburg'da bulunan Rus Duma'sındaki Müslüman Fraksiyon'a, Kutlukay Tevkilev, Selingerey Cantürin, Emine Sırtlanova ve Ömer Terigulov'un gayretleri sonucunda Ufa temsilcisi seçilerek siyasi hayata atılmıştır (Togan 2019: 117). Ufa'daki Osmaniye Medresesi'nde görev yaptığı yıllarda sosyal demokrat ve devrimci partilere üye olması yönünde kendisine yapılan teklifleri, ilmî araştırmalarına yasak getirebileceği ihtimalini göze alarak reddeden Togan'ın, zamanla etnik ve siyasi çalışmalar yapması sebebiyle aktif bir siyasete girmesi kaçınılmaz bir hal almıştır. Togan, özellikle Duma'daki Türkistan Vekili Mustafa Çokayev ile birlikte Türkistanlıların problemleriyle meşgul olmuş ve nihayetinde Tatar, Özbek, Kazak ve Azerbaycan Türkleriyle yapmış olduğu işbirliği neticesinde Duma yolu kendisine açılmıştır (Şigabdinov 2017: 308). 1915 yılı sonlarında St. Petersburg'a gelen Togan, siyasi hayatının ilk yıllarında Duma'da Müslüman Fraksiyonu tarafından yapılacak olan hukuki beyanların işlenmesi işleriyle ilgilenmiş, diğer taraftan Çokayev ve N. F. Kerenskiy ile birlikte Türkistanlıların I. Dünya Savaşı'na amele olarak alınması meselesiyle uğraşmıştır (Togan 2019: 118). Togan, St. Petersburg'da siyasi işlerle uğraşmanın yanında ilmî kariyerini de sürdürmüş, aynı zamanda "Petersburg İslâmları Cemiyeti Hayriyesi" ve "İmparatorluk Coğrafya Cemiyeti" gibi merkezlerde, başta Azerbaycanlı Ali Merdan Topçubaşı ve Kazakistanlı Alihan Bökeyhan olmak üzere, Müslüman âlim ve siyasetçileriyle tanışmış, bu vesile ile Rusya Müslümanlarının milli davalarını daha yakından öğrenmiştir (Togan 2019: 118, 2021: 354).

Türk Dünyası Aydınlarının Çarlık Rusyası'nın Dağılma Sürecine Bakışları

Rusya İmparatorluğu'nda Şubat Devrimi'nin Petrograd'da yaşandığı ve Çar II. Nikolay'ın tahttan feragat ettiği dönemde, yeni rejim Rusya'daki halkların ve bölgelerin yerel ihtiyaçlarını karşılayacak özerk yönetimler vaat eden bir söylemi benimsemiştir. Bu gelişme monarşi döneminde ikinci sınıf bir vatandaş muamelesi gören Müslüman halkların uğradıkları haksızlıkları ortadan kaldırmak için bir büyük bir fırsat olarak ortaya çıkmıştır (Kurat 2015: 96). Bu bağlamda Türk dünyasının aydınları kendilerini sömürge yönetiminden kurtaracak yolları düşünmeye başlamışlardır. Anayasal Demokrat Partisi'nin etkisinde kalan aydınlardan bazıları, Rusya'nın üniter devlet yapısı içinde siyasi, askerî ve iktisadî birtakım haklar ile toprak muhtariyeti kazanacaklarını düşünmüşlerdir. Başta Ahmet Salihov, Sadri

Zeki Velidi Togan'ın Siyasi Faaliyetleri Çerçevesinde Başkurtların Bağımsızlık Mücadelesi

Maksudi Arsal, Kebir Bekir, Şakir Mehmetyarov ve Ayaz İshakî olmak üzere, Kazan Tatarlarına göre, üniter Rus siyasi yapısı korumak ve toprağa bağlı olmadan dinî ve medenî muhtariyetler kazanmak, imparatorluk sonrası girilen mücadelede yeterli olarak görülmekteydi (Akal 2020: 84; Togan 2021: 385). Onlara göre, Müslüman zümrelerin kendi aralarındaki toprak ve su meselelerini çözememeleri sebebiyle, milli-bölgesel muhtariyete ulaşılması zor idi. Topraksız muhtariyet şeklinde ifade bulan bu görüşe göre, Müslümanların kültürel muhtariyetlerinin tanındığı üniter bir Rus siyasi yapısının, Müslümanların hem birliğini sağlayacağı hem de milli sorunlarını çözeceğine inanılıyordu. Özellikle Kazan Türklerinin önemli devlet adamlarından Arsal'ın Anayasal Demokrat Partisi'ne Rusya Müslümanlarının sadık kalacaklarını ifade etmesi ve Rusya'nın Türkiye'yi işgal planı ile ilgili *"Türkiye'yi bitirmeye, tarumar etmeye asla razı değiliz. Türkiye'nin vucud ve bekasına mualif olan siyasete, bizim dinî ve ırkî hislerimiz muhaliftir... Türkiye'nin perişan edilmesine razı olmayışımız, bizim Rus vatanperveri olmamıza mani değildir..."* (Devlet 2011: 49) mealindeki beyanı, başta Togan olmak üzere, üniter bir Rus siyasi yapısını istemeyenler tarafından sıcak karşılanmamıştır. Buna rağmen Arsal, federasyon ve Rusya'nın muhtar cumhuriyetlere ayrılması fikrine ciddi bir surette mücadele etmiştir (Togan 2021: 124).

Sosyalist Devrimci Partisi'nin etkisinde kalan bazı Türk dünyası aydınları ise federalizm ile kültürel konularda kendilerine muhtariyet verilmesi gerektiğine inanıyorlar ve kendi kaderlerini kendilerinin belirlemeleri fikrine sıcak bakıyorlardı (Baykara 1989: 9). Ufa temsilcisi olarak Rus Duma'sındaki Müslüman Fraksiyon'da görev yapan Togan ise bu dönemde, toprağa dayalı federal yapı fikrini benimsemekte ve özellikle Başkurtların geleceğinin Kazak Türkleri ile ortak hareket etmek olduğuna inanıyordu. Togan'a göre özerkliğe giden yolda en önemli sorun pek çok örgütün kesin ve oturmuş program ve tüzüklere sahip olamaması, örgütlerin ve üyelerinin birlik halinde hareket edememesi idi. Otokratik yönetim ile mücadelede sağlam bir mevzuat tesis etmeden, Müslüman-Türk halkları arasında birlik oluşturmadan federal yapının gerçekleşmesi mümkün değildi. Diğer taraftan federalizm fikrini desteklemeyen ve Türkiye ile harbin devamını isteyen partilere Müslümanların yanaşmaması gerektiğini dile getirmiştir (Kurat 2015: 100; Togan 2019: 124)

Şubat ihtilali ile Çar iktidarının devrilmesinden sonra Geçici Hükümet Başkanlığı görevine getirilen Aleksandr Kerenskiy, neşrettiği bir bildiri ile Rusya'da yaşayan bütün milletlere eşit hak ve hürriyet tanındığını ilan etmiştir. Geçici Hükümet'in iktidarda olduğu bu dönemde, başta Mehmet Emin Resulzâde, Alihan Bökeyhan ve Togan olmak üzere, Türk dünyası aydınları İmparatorluk bünyesindeki elverişli durumdan yararlanmak üzere harekete geçmişler ve 1-17 Mayıs 1917 tarihinde Moskova'da Umumî Rusya Müslümanlarının Kongresi'ni düzenlemişlerdir. Bu kongrenin hazırlık safhası Petersburg İslamları Hayır Cemiyeti Binası'nda tertip edilmiştir. Başkanlığını Salihov'un yaptığı toplantılarda, Türk dünyasının aydınları Moskova'daki kongreye kimlerin davet edileceği ve konuşulacak meseleleri tartışmışlardır ki bu bağlamda, Togan'ın Tatar aydınları ile büyük tartışmaları

olmuştur (Togan 2019: 125). Kongre hazırlıkları esnasında Togan, toprağa dayalı muhtariyeti savunan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkistan'dan gelen aydınlarla beraber hareket etmiştir. Rusya'nın üniter yapısını devam ettirmek isteyen Salihov, Arsal ve İshakî gibi Türk dünyası aydınları ise, federalizm yapısını istemediklerinden, kongreye katılacak olan temsilcilerin yarısından fazlasının Kazan Tatarlarından olması gerektiğini savunmuşlar ve Togan'ın Umum Rusya Müslümanlarını temsilen 600 kadar delegenin katılması gerektiği fikrine karşı çıkmışlardır. İlâveten Togan Rusya'daki İslam zümrelerine mektuplar yazarak Moskova'da düzenlenecek kongreye federalizm fikrini benimsemiş olan temsilcileri göndermelerini istemiştir. Federalizm yanlılarını organize etmek maksadıyla, 9-16 Nisan 1917 tarihinde Taşkent'te toplanacak olan Umumî Türkistan İcra Komiteleri Ülke Kongresi ve Ülke Müslümanları Kongresi'ni bir fırsat olarak gören Togan, buraya gelen temsilcilerden "*Rusya tek demokrat cumhuriyet olsun*" fikrini yani ünitarizmi savunan Kadet Partisi mensuplarını ikna etmek için mücadelesini sürdürmüştür (Togan 2019: 126). Umumî Türkistan İcra Komiteleri Ülke Kongresi'nde çıkan tartışmalarda Semerkantlı Mahmud Hoca Behbudî, Vadim Çaykin, Lev Zimin ve ES-ER'in desteğini alan Togan, Kadet Partisi lideri Malletskiy ile Rusya Müslümanlarının durumu üzerine tartışmıştır. Malletskiy'in "*Yerli halkların sayıca üstünlük teşkil etmesi, bugüne kadar olduğu gibi, temsilî usulün tatbikini güçleştirecektir, bu bir hakikattir*" düşüncesine Togan "*Şimdi hürriyet devri gelmiştir. Dört unsurlu yani açık, müsavi, vasıtasız ve cins farkı gözetmeksizin intihap hukukunu kimse ve hiçbir mülahaza ile Rusya mahkûmu milletlerden yahut sınıfların birinden esirgeyemez...*" diyerek karşılık vermiştir. Yapılan tartışmaların neticesinde kongredeki delegelerin büyük bir kısmı, parlamento ve *Zemstvo* (yerel yönetim kurulu) müesseselerinin Rusya ve azınlıklar için ayrı ayrı olmayıp, bütün ahalinin nüfus adedine göre teşkil edilmesi fikri kabul edilmiştir (Togan 2019: 127-28). Taşkent'te toplanan ikinci kongre olan Ülke Müslümanları Kongresi'nde ise Rusya Müslümanlarının farklı siyasi partilerin içerisinde faaliyetlerini yürütmesi meselesi tartışma konusu olmuştur. Türk dünyasının aydınları, Rus partilerine girmenin zararlarını göz önünde bulundurarak, Müslümanların "*Türkistan Milli Partisi*" adıyla bir parti kurması gerektiği fikrini ortaya atmış ancak sosyal meselelerde anlaşılamadığı için bu fikir gerçekleştirilememiştir. 16 Nisan 1917'de başlayan Türkistan Müslümanları Kongresi'nde, İcra Komiteleri Kongresi'nde alınan karara göre parlamento ve *Zemstvo* müesseseleri için Türkistan Milli Merkez Şûrası oluşturulmasına ve Togan'ın kaleme aldığı bir nizamnamenin kabul edilmesine karar verilmiştir. Ancak ünitarizmi savunan Türk dünyasının aydınları üzerinde Kadet Partisi'nin nüfuzu bulunmaktaydı. Bu yönden federasyon fikrini kabul etmemişlerdir (Togan 2019: 129). Yaşanan tartışmaların sonrasında, Umum Rusya Müslümanları Kongresi'ne katılmak üzere 12 kişilik bir heyet ile Türkistan Müslümanlarının davalarını savunmak ve seçimlere hazırlanmak için Türkistan Müslümanlarının Merkez Şûrası'nı seçilmesine karar verilmiştir ki Togan seçilmiş olan her iki heyette de üye olarak yer almıştır.

Zeki Velidi Togan'ın Siyasi Faaliyetleri Çerçevesinde Başkurtların Bağımsızlık Mücadelesi

Kongre'ye Kafkasya, Kırım, Kazakistan, Litvanya Tatarları, İç Rusya ve Sibirya ile Türkistan'ı temsilen katılan 112'si kadın olmak üzere toplam 980 Müslüman delege, Rusya federasyonu içinde federalizm ve ünitarizm meselesini tartışmışlardır (Devlet 2011: 58). Rusya'da siyasi ortamın belirsiz olduğu dönemde, imparatorluk bünyesindeki Müslümanların geleceğini tayin etmek için toplanacak olan kongreye Başkurtları temsilen, başta Togan olmak üzere, elli kadar delege iştirak etmiştir. Togan kongrede *Rusya İslâmlarının Etnik teşekkülleri ve Onun Siyasi Hayatta Ehemmiyeti*" üzerine konuşma yaparak, federatif yönetim tarzını ayrıntılı tarihî gerekçelere ve hakikatlere dayandırarak savunmuştur (Togan 2019: 126). Togan konuşmasında, kendi içinde tarih, dil ve sosyo-kültürel açıdan farklı olan Rusya Müslümanlarının doğu, orta ve güney olarak üç gruba ayrıldıklarından bahsederek, bu bakımdan Türk topluluklarının tamamen Müslüman kimliği ile tanımlanmasının uygun olmadığını dile getirmiş ve her ulusun kendi kaderini belirleme ilkesi doğrultusunda federalizmi savunmuştur. Bunun yanında Togan ile aynı paralelde Mehmet Emin Resulzâde, Ali Merdan Topçubaşı, Cafer Seyid Ahmet, Mahmud Hoca Behbudî, Muhammedcan Tınışbayev ve Cihanşah Dostmuhammed beylerin konuşmaları neticesinde topraklı muhtariyet tezi, yani merkezi Rus otoritesinden uzak olmak ve her milletin kendi mukadderatını kendisinin tayin etmesi fikri 271'e karşı 446 oyla ile kabul edilmiştir (Şigabdinov 2017: 313; Togan 2019: 132). İfade etmeye çalıştığımız üzere, kongrede ünitaristler yani milli-kültürel özerklik isteyenler ile federalistler yani bölgesel özerklik isteyenler arasında büyük tartışmalar yaşanmıştır. Tatar ağırlıklı ünitaristler, Rusya toprakları içinde Müslüman nüfusun çoğunlukta olmadığı gerekçesiyle bu politikayı savunmuşlardır. Onlara göre, bu politika ile birlikte milli ve dinî bağınazlık ortadan kaldırılacak ve Müslümanlar arasında birlik sağlanacaktır (Akal 2020: 84; Togan 2020: 150). Ancak Rusya'nın, Kazan hariç, diğer bölgelerinden gelen delegeler Tatarların tezini kabul etmemişlerdir. Müslümanlardan söz eden Tatarlara karşı Mehmet Emin Resulzade, "*Biz Türk-Tatar evladı ve o milletin balalarıyız. Biz Türkoğlu Türküz; bununla iftihar ederiz. Rusya'daki 30 milyon Müslümanın 29 milyonu Türk'tür. Biz mahalli-muhtariyet esasına göre Azerbaycan, Dağıstan, Türkistan vb. gibi ayrı mahalli hususiyetlere malik olan Türk kavimleri için muhtariyet istiyoruz*" diyerek, Federatif Rusya'ya bağlı Muhtar Azerbaycan Devleti'ni kurmak istediklerini ifade etmiştir (Devlet 2011: 61). Başkurtların sözcüsü Togan ise Tatarların ortaya koymuş olduğu Müslüman kimliği ile tanımlanmayı reddetmiş ve kongreye katılan Azerbaycan, Türkistan ve Kırım temsilcilerin çoğunluğu ile birlikte federalizmi savunmuştur. O bu düşüncelerini "*Doğu, orta ve güney Türklerini ayrı federasyonlar usulünde birleştirirken onların tarih, âdet, örf ve nüfuslarını hangi vilayetlerde ekseriyeti teşkil ettiklerini dikkate almak icap etmektedir... İç Rusya'da azınlıkta kalanlar, milli federasyon kuramazlar. Bunlar federasyon kuran kardeşlerine katılmalıdır...*" sözleriyle belirtmiştir (Devlet 2011: 61). Ayrıca Togan anılarında bu durumu "*Ben Moskova Kongresi'nde Başkurdistan fikrini ileri sürmedim. Ben o zaman ancak Türkistan muhtariyeti fikrini ileri sürüyor, Volga havzasının Rus nüfusu yoğunlaşan bölgeleri için medeni muhtariyet söz konusu olacağını, ancak*

bu ülkenin Türk nüfusu çoğunlukta olan doğu bölgelerini (Küçük Başkurdistan), Türkistan ve Kazakistan'daki topraklı muhtariyet hareketlerine ilhak etmek mümkün olacağı fikrinde idim" sözleriyle ifade etmiştir. Kongrede federatif prensipler üzerine kurulu, Müslümanlara eşit haklar tanıyacak bir Rusya Anayasası'nın oluşturulmasının desteklenmesi ve Müslüman halkların çıkarlarını korumak için Merkezî Şûra-i İslam oluşturulmasına karar verilmiştir. Başkurtlar ve Kazakların arazi meselelerine ait teklif olunan kararnamelere karşı Kazanlılar "Bu Kazak ve Başkurtlara has bir meseledir" diye itiraz ettiklerinden ve genellikle Kazanlı temsilciler Rusya Müslümanları Konferansı'nı arazi meselelerinin dışındaki konuların tartışıldığı yer olarak kabul ettiklerinden, Başkurtlar, muhtariyet ve arazi meselelerini çözmek için kendi arasında toplanmaya karar vermişlerdir (Togan 2019: 132).

Kongrenin sonucunda demokrasi fikrini savunan, kendi halkının geleceğini kendisi tarafından belirlenmesi fikrini kabul eden Türk Dünyası aydınları, Tatarların muhalefetine rağmen, ülkelerinde müstakil bir hayatın temelini atmaya başlamaktan çekinmemişlerdir. Ancak bu durum Rusya Müslümanlarının ortak mücadeleyi seçmeyerek milletler temelinde birbirlerinden ayrılmasına neden olmuştur (Akal 2020: 85-86). Kongrede bu siyasi gelişmeler yaşanırken, Başkurt bölgesinden gelen temsilciler Zeki Velidî, Sait Miras ve Allahberdi Cafer'den oluşan üç kişilik bir Başkurt Ülke Komitesi teşkil etmişlerdir. Bu komitenin amacı kongrede oylanan federalizm doğrultusunda, Orenburg'da Başkurdistan muhtariyeti fikrini yaymak ve Genel Başkurt Konferansını toplamak olmuştur (Togan 2020: 151). Bu çerçevede Başkurtlar, fikirlerini yaymak maksadıyla bir gazetenin (Başkurt Gazetesi) çıkarılmasına da karar vermişlerdir.

Çarlık rejiminin son dönemlerinde vuku bulan demokratik halk hareketlerinin neden olduğu Bolşevik İhtilali yeni bir dönemi aralarken, bu süreç Başkurtlar dâhil, imparatorluğu oluşturan halkların çoğunluğu tarafından da bir özgürlük ışığı olarak görülmüştür (Foxall 2018: 44). Ekim Devrimi'nin liderleri ve Sovyetler Birliği'nin kurucuları Vladimir Lenin ve Josef Stalin imzasıyla 15 Kasım 1917'de tarihinde yayımlanan Rusya Milletlerinin Hakları Beynamesi'nde ilan edilen, "Rusya Halkları kendi mukadderatlarına bizzat kendileri hâkim olacak ve istedikleri takdirde Rusya'dan tamamıyla ayrı, bağımsız devlet kurabilecektir" maddesi, bütün Türk illerinde olduğu gibi, Başkurt Türklerinde de siyasi faaliyetlerin hızlanmasına sebep olmuştur (Gömeç 2003: 61). Monarşi yönetiminden sonra, umut olarak görülen Bolşeviklerin, İdil-Ural ve de Türkistan'daki bütün Türk halkları için verdikleri bağımsızlık sözlerinin aslında geçici bir politika olduğu, asıl hedeflerinin ise iktidarı ele geçirincede Çarlıktan daha katı bir yönetim sergileyecekleri ilerleyen zamanlardaki uygulamalar ile kendini açıkça göstermiştir (Rasulov 2017: 16). Buna rağmen milli muhtariyet taleplerinde ısrarcı olan Başkurtlar, Togan önderliğinde Bolşevikler ile birçok diplomatik görüşmelerde bulunmuşlardır. Bolşeviklerin olumsuz tutumu daha öncesinde yayınladıkları halkların beynamesine de aykırı gözükmekte olup, Başkurdistan için tasarladıkları siyasi-askerî planlar zamanla İdil-Ural'da büyük huzursuzluklar yaratmıştır. Bolşevizm'in ideologlarından

Lenin'in tezinden biraz farklı olarak Stalin, etnik Rus kimliğini bir üst kimlik göstererek diğer tüm cumhuriyetlerin Rusya Federatif Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti içinde özerk nitelikte teşkilatlanmaları gerektiğini ısrarla savunmuştur. Lenin bu duruma görünürde pek sıcak bakmayıp, tüm cumhuriyetlerin eşit statüde ve egemenlik haklarının korunduğu birleşik bir federasyon planı düşünmekteydi. Plana göre her cumhuriyetin birlikten ayrılma hakkı vardı. Ancak bu yaklaşımın sözde kaldığı, Bolşeviklerin bilgisi dâhilinde Şubat 1919'da Moskova'da toplanan kongrede Türk halklarının ileri gelen yöneticileri ile Bolşevik temsilcileri arasındaki sert tartışmalar Lenin'in bilinçaltındaki mevcut siyasetinin de tezahürü olarak algılanmıştır. Bu durum ile ilgili olarak Togan, Türkistan'daki Bolşevik rejiminin yıkıcı ve bölücü etkilerini kastederek Lenin ile yaptığı bir görüşmede; *"Biz Kızıl Ordu ve Komünistlerin kontrolünde olmayan, istiklale (bağımsızlık) doğru bir muhtariyet (özerklik) istiyoruz"* sözüne karşın Lenin; *"Velidof, çabalarınız boşunadır, zira Rus Komünistlerin üzerindeki kızıl tabakayı kazırsanız altından simsiyah bir Rus milliyetçiliği çıkar"* diyerek esasında, Bolşeviklerin Başkurt coğrafyası dâhil Türkistan için planladıkları siyasetin gerçek yüzünü de ortaya koyması açısından çok manidar bir cevap olmuştur (Andican 2009: 33; Gömeç 2003: 145; Saray 1975: 208).

Muhtar Başkurt Cumhuriyeti'ne Giden Yolda Başkurt Kongreleri

Togan'ın liderliğini yaptığı delegeler, Umumî Rusya Müslümanlarının Kongresi'nde Başkurt arazi meselelerinin gündeme gelmemesi neticesinde Orenburg'da bir Başkurt Kongresi toplanması kararını almışlardır. (Akal 2020: 86; Devletşin 1981: 122). Topraklı muhtariyet görüşünün özellikle İdil-Ural bölgesinde daha fazla taraftar bulması için faaliyetlerini yoğunlaştıran Togan, bu amaçla üç Başkurt Kongresi düzenlemeyi başarmıştır. Moskova'dan döndükten sonra Togan ve arkadaşları Başkurt Merkez Şûrası'nı kurduklarını ve 20 Temmuzda ilk Başkurt kurultayının Orenburg'da toplanacağını halka duyurmuşlardır. Başkurt Ülke Komitesi'nin gayretleri sonucunda, 20-25 Temmuz Orenburg'da toplanan I. Başkurt Kongresi'nde Togan, Çarlık iktidarı tarafından Başkurtların ellerinden alınan toprakların geri alınması, Başkurtların muhtariyetlerini ilan etmesi ve milli bir ordunun teşkil edilmesi yönünde kararlar alınmasında etkili olmuştur (Togan 2019: 132, 2021: 386). Özellikle kongrelerde Togan'ın topraklı muhtariyet tezinin odağında olan İdil-Ural bölgesi, Çarlık iktidarından Sovyet yönetimine, hep önem atfedilen bir yer olmuştur. Söz konusu bölge, genel olarak İdil (Volga), Kama, Yayık (Ural) ve Ak İdil nehirleri arasında kalan stratejik bölgedir. Bu bölge kadim zamanlardan itibaren, Asya'yı-Avrupa'ya bağlayan en iyi güzergâh ve transit bir yol görünümünde olmuştur. Stratejik öneminin yanında İdil-Ural bölgesi, özellikle Tataristan topraklarında altyapısı iyileştirilen ulaşım bağlantıları, ileri sanayi, tarım-hayvancılık, özellikle Ural (Başkurdistan) Dağlarının barındırdığı zengin petrol, demir, altın, manganez, kömür vb. maden yataklarına sahip olmasından dolayı, hem ticarî hem de stratejik açıdan, Rusya için büyük önem taşımaktadır (Demirci 2020: 132; Kurat 1965: 111). Bu çerçevede Togan, kongrede yapmış olduğu konuşmada Başkurtların İdil ile Türkistan

arasında çok önemli bir köprü olabileceğini ve içinde buldukları bağımsızlık mücadelesinin, üniter yapıyı destekleyen Kazanlı Tatarlar üzerinde müspet bir etki yaratabileceğini de ifade etmiştir (Şigabdinov 2017: 312; Togan 2020: 151). Diğer taraftan Togan, topraklı muhtariyet hareketinin Türkistan'da başarıya ulaşmadan, Kazakistan ve Başkurdistan'da başarıya ulaşma ihtimalinin olmadığına mutlak surette inanmaktaydı. Bu inançla İdil-Ural bölgesi ile Türkistan arasında siyasi bağlantının sağlanması için mücadelesini sürdürmüş ve bu düşünceyi gerçekleştirmek için de Başkurt Merkezi Milli Komite'sini teşkil etmiştir. Togan dışında bu komitenin üyelerini Şerif Manatoğlu, Sait Miras, ziraatçi Abid ve Fatih Devletşin oluşturmuşlardır. Togan Taşkent'teki işleri dolayısıyla Komite Başkanlığı'nu Manatoğlu'na bırakmış, kendisi ise dâhili işlerle ilgilenmeyi kabul etmiştir. Milli Komite'ye bağlı 11 kanton (eyalet) oluşturularak müstakbel Başkurdistan için çalışmalara başlamışlardır. Ayrıca Rusya Temsilciler Meclisi'ne seçilecek üye ile ilgili Ufa'da II. Başkurt Kongresi'nin toplanması kararlaştırılmıştır. Diğer taraftan Başkurt toprakları ile ilgili Kerenskiy hükümeti ile görüşmek üzere Togan, Osman Kuvat ve İldarhan Mutin görevlendirilmişlerdir. Ayrıca bahsedilen bu süreç hakkında Togan, I. Başkurt kongresinde ifade etmiş olduğu meseleleri, çıkarmış oldukları Başkurt Gazetesi'nde de kaleme almıştır (Togan 2019: 133, 2020: 151).

Başkurtların Kongresi'nde topraklı muhtariyet tezi ile ilgili bu gelişmeler yaşanırken, kendilerini Rusya Müslümanlarının merkezi yetkilisi olarak gören Kazan Türkleri bir dizi kongreler tertip etmişler ve kongrelerin sonucunda "İç Rusya ve Sibirya Müslüman Türk-Tatarları Milli Medenî Muhtariyeti'nin Kanun-ı Esasisi"ni ilan etmişlerdir. Alınan bu kararı 24 Temmuz'da Vakit Gazetesi'nin yazarlarından Burhan Şeref vasıtasıyla Başkurtlara bildirmişlerdir. Şeref, Başkurt Kongresi'ne gelerek topraklı muhtariyet ile ilgili alınan kararlardan vazgeçilerek Kazan'da kabul olunan Medenî Muhtariyet Kanunu'na katılmalarını teklif etmiştir. Bu teklif üzerine Togan, Kazan Kongresi'ne gönderilmek üzere "Kazan Türkleri Kongresi'nin milli muhtariyet ilan etmesini tebrik ediyoruz; Umumî Başkurt Kongresi de doğu ve güneydoğu taraflardaki kardeş kavimlerle birlikte topraklı muhtariyet kararını vücuda getirmek kararı kabul etmiş olduğundan üzere daha ağır bir yük almış bulunmaktadır. Bu hususta Kazanlı kardeşlerinin Başkurtlara yardımcı olacaklarını ummaktayız" mealinde bir telgrafi kaleme almıştır. Gönderilen telgrafın devamında Başkurt Ülke Komitesi Kazan'a gitmiş fakat topraklı muhtariyet konusunda onlardan aradığı desteği bulamamışlardır. Kazan'dan sonra Moskova'ya giden komite, Başkurt arazi meseleleriyle ilgili Kerenskiy ile görüşmüş ve toplanan Rusya Devlet Şûrası'na katılan temsilcilere topraklı muhtariyet tezi anlatılmaya çalışılmıştır (Togan 2020: 154). Togan'ın bu girişimi esnasında Hadi Atlasi, Ufa'ya gelmiş olan İç Rusya ve Sibirya Müslüman Türk-Tatarları Komitesi Başkanı Sadri Maksudi ve Alican Barudî'ye Başkurtların milli idarelerine katılmaya davet etmiş ancak bir netice alamamıştır. Ufa'da bulunan Tatarlar çıkarmış oldukları Turmuş Gazetesi ile hem muhtariyet fikrini eleştirmişler hem de Başkurtların Türkistanlılar ve Kazaklar ile olan iş birliğine çok sert tepki göstermişlerdir.

Zeki Velidi Togan'ın Siyasi Faaliyetleri Çerçevesinde Başkurtların Bağımsızlık Mücadelesi

Togan ve arkadaşları Moskova'da bu görüşmeleri yapıyorken iken, 28-29 Ağustos 1917 tarihlerinde Ufa'da toplanan II. Başkurt Kongresi'nde politik gücün merkezileştirilmesi hususunda Bolşeviklere boyun eğilmemesi ve Başkurt muhtariyetinin gerçekleşmesi için mücadelenin devam ettirilmesi görüşleri üzerinde durulmuştur. Kurultayda Sadri Maksudi, Başkurtların ayrılmasını önlemek için konuşmuş olmasına rağmen, Bolşevik ve Tatarlarla iş birliği imkânının kalmadığını düşünen Başkurtlar, kendi muhtar devletlerini kurma kararını almışlardır. Daha sonra Togan, İdil-Ural bölgesinde, özellikle Tatar aydınlarını, toprağa bağlı olmadan dinî ve medenî muhtariyetler görüşünden vazgeçirebilmek adına mücadelesini sürdürmüştür. Esasında İdil- Ural bölgesinde yaşayan tüm halklar gibi Başkurt-Tatarlar da Çarlık rejiminin baskıcı uygulamalarından muzdarip olmuşlardır. 1917 yılındaki Bolşevik İhtilali ile kısa süreliğine doğan yeni demokratik süreçte Başkurt ve Tatarların birlikte tasarladığı İdil-Ural Devleti'ni kurma çalışması çeşitli etkenler sonucu başarıya ulaşamayınca, Togan öncülüğündeki Başkurt heyeti "Büyük Başkurdistan ve Küçük Başkurdistan" olmak üzere, daha önce de üzerinde çalıştıkları iki farklı özerk yapı tezini öne sürmüşlerdir. Aslında bu tezlerin altyapısı Mayıs 1917'de Moskova'da toplanan I. Umum Rusya Müslümanları Kongresi'ne dayanmaktaydı. Bahsedildiği üzere, kongrede ünitarist ve federalistler olmak üzere iki fikir grubu ortaya çıkmış ve Başkurtlar, federalizm yanlısı olan Kafkas, Kazak ve Türkistanlı delegelerin yanında yer alarak, ünitarizmi isteyen Kazan (Tatar) ekibinden ayrılmışlardı. Federasyon içinde Başkurt nüfusunun % 75'leri bulduğu oran ile muhtar bir ülke (Küçük Başkurdistan) ve büyük çoğunluğu Ruslardan meydana gelecek "Büyük Başkurdistan" fikirlerini değerlendirdiklerinde, Türk-Müslüman nüfusunun yoğun olduğu Küçük Başkurdistan (Malaya Başkirya) Özerk Cumhuriyeti'nin oluşumunu daha elverişli görmüşlerdir (Özbek 2017: 415; Togan 2020: 156, 2021: 387). Bu çerçevede Büyük Başkurdistan ile esasında İdil-Ural Devleti'nin sınırlarının örtüşmesine rağmen, bölgede Tatarlarla yaşanan rekabet ve uzlaşmazlıklardan dolayı bu fikrin gerçekleşmesi pek mümkün gözükmemektedir. Başkurtların aldığı bu kararlar düzenlenen kongrelerde çok tartışılmış, özellikle topraklı muhtariyet talepleri, Tatar aydınları tarafından pek sıcak karşılanmamıştır (Togan 2020: 159).

Türk halkları arasında federalizm ve ünitarizm tartışılırken, Rusya dâhilinde Kerenskiy hükümeti güç kaybetmeye, Sovyet hâkimiyeti ise yavaş yavaş güç kazanmaya başlamıştır. Bu tarihî gelişmelere bir fırsat olarak gören Başkurt Merkez Şûrası 11 Kasım 1917 tarihinde "Ferman No: 1" adıyla bir milli bildiri neşretmiştir. Bu milli fermanda Başkurtlar; Bolşevik idaresinin kendilerinin ruhuna hiç uymadığını, muhtariyeti onlardan hediye olarak alma fikrinde olmadıklarını ve muhtariyeti ancak milletin iradesi olan Merkez Şûra'nın ilan edeceğini, bunun yanında Başkurtlara mahsus milli ordu teşkil edileceğini ilan etmişlerdir (Togan 2020: 156). Yayımlanan ferman sonrasında, başkanlığını Şerif Manatoğlu'nun, yardımcılığını ise Togan'ın yapmış olduğu 12 kişilik Başkurt Merkez Şûrası, 15 Kasım 1917 tarihinde, Muhtar Başkurdistan'ı nüfus yoğunluğunun bulunduğu Küçük Başkurdistan'da ilan etmiştir. Büyük ve Küçük Başkurdistan olarak Togan tarafından ortaya konulan bu proje

ile Başkurdistan, Kazakistan ve Türkistan'dan müteşekkil "Doğu Rusya Muhtar Müslüman Ülkeleri İttifakı" meydana getirilmek istenmiştir. Ancak Başkurt Kongresi, Büyük Başkurdistan'da Türk-Müslüman nüfusun çok olmadığını, Rusya-Sibirya Demiryolu hattı üzerinde, özellikle Ufa taraflarında Rus nüfusun fazla olmasından dolayı bu bölgenin Başkurtlar tarafından idaresinin zor olduğunu ileri sürerek daha sonra bu projeden vazgeçmiştir. Bunun yerine Tatarların muhtariyet fikrini kabul etme ihtimalini göz önüne alarak, büyük çoğunluğu Müslüman-Türk olan Küçük Başkurdistan projesini kabul etmişlerdir. Bu durumu Ukrayna, Azerbaycan gibi milli teşekküllere de telgrafla bildirmişlerdir (Togan 2020: 146). Başkurtların muhtariyeti Kazaklar ve Özbekler tarafından olumlu karşılanmakla beraber, Ruslar ve Tatarlar bu gelişmeyi çok sert bir şekilde eleştirmişlerdir. Kerenskiy hükümetinin Orenburg Valisi Arhangelskiy ve Tatarların Orenburg Müslüman Şurası birleşerek muhtariyet ilanını protesto etmişlerdir (Togan 2020: 157). Çünkü Başkurtların muhtariyetlerini ilan ettiği esnada henüz Rusya Türlerinden hiçbiri muhtariyetlerini ilan etmemiştir. Ukrayna'nın da kabul ettiği Başkurt bağımsızlık bildirgesi, Türkistan'da yeni milli özerk oluşumların kapısını aralayarak, yeni cumhuriyetlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Devlet 2011: 128; Togan 2019: 158).

20 Aralık 1917- 4 Ocak 1918 tarihleri arasında yeniden Orenburg şehrinde III. Başkurt Kongresi için bir araya gelen Başkurtlar, "Küçük Başkurdistan"ın topraklı muhtariyetlerini tasdik etmişlerdir. Ancak bu muhtariyete Vali Arhangelskiy ve Tatarlar bir kez daha karşı çıkmışlardır. Tatarların Ufa'daki "Milli İdare Meclisi" tarafından temsilci olarak gönderilen Alimcan İbrahim, Togan'a Tatarlarla Başkurtların birleşerek, müşterek bir "Tatar-Başkurt Devleti" kurulması teklifinde bulunmuştur. Tatarların fikrine Merkez Şûra Başkanı Manatoğlu ılımlı yaklaşmasına rağmen, Togan ise bu teklifi şartlar öne sürerek kabul edeceğini bildirmiştir. Togan şayet muhtariyet fikrine ve Kazakistan ile birleşme şartına sadık kalırsa, Küçük Başkurdistan'ın sınırları dışında kalan topraklar üzerinde bir Tatar-Başkurt Devleti kurulmasını kabul edeceğini ifade etmiştir. Ancak Tatarlar Küçük Başkurdistan'ın Kazan'dan ayrılmasını, Tatar kültürü ve birliğinden ayrılma olarak gördüklerinden tekliflerini geri çekmişlerdir. Tatarlarla olan bu görüşmelerden sonra Manatoğlu gözden düşmüş, kongre ise Küçük Başkurdistan'ı "Hükümet Reisi" vasıtasıyla idare etme kararı almıştır. Bu karar doğrultusunda Avukat Bekbavoğlu Yunus Hükümet Reisi, Togan ise Hükümet Reisi Muavini, İçişleri ve Savunma Vekili görevlerine seçilmiştir. Kongrede alınan karar gereği, Federal Rusya'ya dâhil bağımsız Muhtar Başkurt Hükümeti'nin kuruluşu resmen onaylanmıştır. (Togan 2020: 161). Ayrıca kongrenin kararı ile Orenburg'da Rus ordusundan el konulan silahlarla Doğu Başkurdistan'ın Baymak mevkiinde "Milli Başkurt Ordusu"nun temelleri atılmıştır. Başkurtlar hükümet kurmak, memurlara maaş vermek ve ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için de yarım milyon civarında vergi toplamaya başlamışlardır (Akal 2020: 204-5).

Muhtar Başkurt Cumhuriyeti'nin Kurulması ve Bolşeviklerle olan İlişkileri

2-17 Ocak 1918'de Başkurt Kurucu Kurultayı'nın aldığı tarihî karar ile 79.560 km² lik bir alanda 1.259.000 civarı nüfusa sahip Muhtar Başkurdistan'ın bağımsızlığı ilan edilmiştir. Siyasi hayatı 1916'da Duma meclisine Ufa temsilcisi seçilmesi ile başlayan Togan, hükümet başkanlığını görevini de üstlenerek Muhtar Başkurt Milli Hükümeti'ni kurmuştur. Hükümet reisliğine Yunus Bikbavoğlu, Harbiye ile dâhiliye vekâletlerine ek olarak hükümet başkanı yardımcılığına Togan, dinî işlere Said Miras, maliye işlerine İldarhan Mutin, eğitim işlerine Tatar asıllı Abdullah Ethemoğlu ve ziraat işlerine de Aitbayoğlu getirilmek suretiyle, Obenburg'a bağlı Kervansaray kasabasında Milli hükümet, Başkurt halkı adına, siyasi çalışmalarına başlamıştır. Bu süreçte Muhtar Başkurdistan'ın bayrağı fikri gündeme gelmiş ancak Fethülkadir Süleyman (Abdulkadir İnan)'ın "*Başkurdistan'ın bayrağı, Türkistan'ın bayrağıdır. Başkurt halkını bu bayraktan çevirmek yüzünü Moskova'ya döndürmektir*" fikri genel kabul görmüş ve ayrı bir bayrak tasarlanmamıştır. Aynı düşünce çerçevesinde Başkurdistan'ın ayrı bir para birimine geçmesine ise erken olduğu düşüncesi ile sıcak bakılmamıştır (Togan 2020: 161). Başkurt ordusunun teşkilatı hususunda Kazan'daki Müslüman Askerî Şûra ile görüşmeye giden Şerif Manatoğlu'na ise aynı zamanda Muhtar Başkurdistan'ın Sovyet hükümeti tarafından siyasi olarak tanınması vazifesi de verilmiştir.

6 Ocak 1918 tarihinde Başkurt-Tatar Ortak Devleti konusunun görüşüldüğü Ufa şehrindeki Milli Meclis'te Togan, Muhtar Başkurt Cumhuriyeti'nin teşkil edildiğini, kurulan bu cumhuriyet içeriğinde Tatarlara da yer olduğunu ancak Rusların kurulan bu siyasi yapı içine yerleşmelerine izin verilmeyeceğini ve Rusya'nın federal bir şekilde yeniden kurulmasının yerinde olacağını ifade etmiştir. Başkurdistan'da bu siyasi gelişmelerin yaşandığı dönemde, Türk dünyasında da tarihî gelişmeler yaşanmıştır. Duma Meclisi lağvedilince Türkistan'daki bağımsızlık hareketleri içinde ilk planlı-programlı siyasi teşkilatlanmasını oluşturan Alaş-Orda Partisi de, 13 Aralık 1917'de Kazaklar adına Türkistan'da Özerk Milli Hükümeti ilan etmişlerdi. Alaş-Orda yöneticilerinden başta Alihan Bökeyhan ve Mustafa Çokayoğlu olmak üzere, İdil-Ural'da benzer çalışmalar yürüten Başkurt lider Togan ile de her zaman yakın çalışma içerisinde bulunmuşlardır (Gömeç 2003: 71; Togan 2019: 160). Togan'ın esas amacı daha önce kongrelerde de üzerine uzun tartışmaların yaşandığı federatif bir Türkistan konfederasyonu çerçevesinde, Bolşeviklerin dikkatini çok çekmeden Başkurt Cumhuriyeti'nin Türkistan ile bağlantısını Kazakistan üzerinden sağlamaktı. Togan "*Birlik olmayan millet, yok olmaya mahkûmdur*" diyerek, İdil-Ural Bölgesi ile Türkistan arasında siyasi, askerî, kültürel vb. birlik sağlanamazsa başarıya ulaşmanın mümkün olmadığını ifade etmiştir (Şigabdinov 2017: 309).

Çarlık iktidarının son bulmasından sonra, Türk dünyasının temsilcisi konumundaki coğrafyalarda istiklalini içeriği ile ilgili gelişmeler yaşanırken, Ekim Devrimi'nden sonra Beyaz Ordu ile Kızıl Ordu mensupları arasında da İmparatorluk genelinde kanlı mücadeleler

devam etmekteydi. İdil-Ural bölgesi etrafında cereyan eden mücadelelerde ise Başkurt yönetimi tarafsızlığını korumaya çalışmaktaydı. 18 Ocak 1918 tarihinde Bolşevikler Orenburg ve çevresini işgal etmişler, ancak Muhtar Başkurt Hükümeti'nin çalışmalarına müdahalede bulunmamışlardır. Bunun üzerine farklı bir siyasi pozisyon elde etmek adına, Başkurt yöneticiler Bolşevikler ile yeni diplomatik görüşmelere başlamışlardır. Yapılan uzun görüşmelerden, sunulan muhtariyet tezlerinden net bir sonuç çıkmamış ve kısa süren bağımsızlık süreci 1918'de, bu kez Bolşeviklerin Başkurt topraklarına girmesi ile yeni bir siyasi-askerî boyut kazanmıştır (Atmaca 2020: 60). Bunun üzerine Togan, Beyaz Ordu'ya daha yakın bir siyaset takip etmeye başlamıştır. Bu durumu kendi aleyhinde gören Bolşevikler, Togan'ı Başkurdistan'ı Türkistan ile birleştirerek Rusya'dan koparmaya çalışmak ve bu politikaları gerçekleştirmek için kardeş gördükleri Türkiye'nin desteğini almak sureti ile de İngiliz emperyalizmine bir şekilde destek vermekle suçlanmışlardır (Togan 2020: 163). Bu çerçevede 4 Şubat 1918 tarihinde Togan ve Muhtar Başkurt Hükümeti'nin 7 üyesi, Başkurtların Ruslardan ayrılmasına karşı olan Şamigulov ve Hakimov adlı Tatar Komünistler tarafından tutuklanmıştır (Akal 2020: 205). Ancak Togan'a göre tutuklanması Sovyet idaresinin isteği doğrultusunda meydana gelmiştir. Tevkif edilmesinin esas sebebi ise Tatarlar ve Başkurtlar arasındaki çekişmenin neticesinde gerçekleşmiştir (Şigabdinov 2017: 316). Togan'a göre Tatarlardan Burhan Şeref ve Kelimullah Mesenov kendilerini Bolşevik, Başkurtları da Sovyet Düşmanı göstererek Muhtar Başkurt Hükümeti'nin üyelerinin tutuklanmasını sağlamışlardır. Tatar Harbi Komitesi, Başkurtları devrimlere karşı olmakla suçlamış ve Sovyetlerden gerekli onayları aldıktan sonra, hükümetin üyelerini tutuklamışlardır (Togan 2020: 163). Bu gelişmenin devamında Başkurt yöneticileri Moskova'ya tevkif edilenlerin serbest bırakılmasına yönünde bir telgraf çekmiş ve Bolşevikler de bulunmak üzere bir Başkurt heyetini Orsk şehrine davet etmişlerdir. Başlarında Abdullah Umran Mağazoğlu ve Abdullah Edilbay'in bulunduğu 11 kişilik Başkurt heyeti, Kızıllar tarafından Orsk'ta kurşuna dizilmiştir. Bu gelişme Başkurtlar ile Bolşevikler arasında olan güvensizliğin daha da artmasına neden olmuştur. Bu siyasi gelişmelerin devamında, Baymak'ta teşkil olunan I. Başkurt Piyade Alayı'nın kumandanları Rus askerleri tarafından katledilmiştir. Yaşanan tutuklama ve katliamlar, Başkurtlar arasında Kızıllarla mücadeleye girişme ve Beyazlara yakınlaşma eğilimini artırmıştır. Başkurtlar, mücadelenin başlaması için öncelikle esir edilen hükümet üyelerinin haptisten kurtarılması gerektiği düşünmüşlerdir (Togan 2020: 147). Togan ve arkadaşlarının tutuklanması Başkurtlarda milli bir birliğin ortaya çıkmasına ve hükümet üyelerinin serbest bırakılması için Sovyetlere karşı milli bir ayaklanmanın da başlamasını sağlamıştır. Başkurt halkının, Başkurt hükümeti üyelerine olan teveccühünü gören Ruslar, söz konusu Başkurt mahkûmlarla daha yakından ilgilenmeye başlamışlardır. Özellikle mücadelesini kalemiyle sürdüren Togan'ın hapisanedeki çalışmalarına el konulmuş ve hükümet üyelerinin her biri ayrı bir hücreye hapsolünmüştür (Togan 2020: 164). Togan'ın Orenburg'da tutuklu olduğu zaman diliminde Bolşevik yönetimi, 22 Mart 1918 tarihinde

Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti adıyla Rusya dâhilinde Müslüman özerk bölgelerin kurulmasına dair bir kararnameyi imzalamıştır (Akal 2020: 204). Kurulan bu cumhuriyetin başında Ufa taraflarından Bahaeddin Nurimanov ile Orenburg Tatarlarından Devlet Şerifov yer almıştır. Bolşeviklerin Orenburg Valisi Tswillig'in emri doğrultusunda hareket eden bu iki lider; Başkurt hükümetinin paralarına el koyup, Başkurt Gazetesi'ni de Sovyet ideolojisinin yayını haline dönüştürmüşlerdir. Bu gelişmenin devamında Stalin, Togan'ın Orenburg hapishanesinden çıkartılıp Moskova'ya getirilmesi emrini vermiştir. Bolşeviklerin Orenburg'daki faaliyetlerini Togan "Bolşevik rejiminin Başkurdistan'da hedeflerine varmak için çok sert askerî tedbirlere başvurduğunu, Başkurt alaylarını dağıtmak adına en başarılı subaylarının kurşuna dizildiğini, muhtariyet taraftarlarını sorguya alıp, çoğunu öldürdüğünü, evleri yıkılıp-yakılan birçok insanın da Sibiryaya sürgününe gönderildiğini" sözleriyle ifade etmiştir (Özlü ve Çay 2020: 51-78; Togan 2020: 181). Bu gelişmeler çerçevesinde Togan ile yakın dostlarının yapmış oldukları istişareler sonucunda; Bolşevik yönetimine güvenilemeyeceğine, Moskova'ya gitmek yerine Sovyet yönetimine karşı mücadeleye girişmenin daha uygun olduğuna karar vermişlerdir. Bu süreçte Bolşeviklerin faaliyetlerinden kaygı duyan General Aleksandr Kolçak komutasındaki Beyaz Ordu, hükümet merkezinin bulunduğu Orenburg'a askerî müdahalede bulunmuştur. Ortaya çıkan kaotik durumdan istifade eden Başkurtlar, Togan'ı hapisten kaçırmayı başarmışlardır. Bu esnada eski bir talebesinin de yardımı ile Ufa'ya geçmeyi başaran Togan'ı, Sovyetler affederek Moskova'ya davet etmişlerdir. Kızılların Rusya'ya hâkim olmaya başladığı dönemde Merkez Müslüman Komiserliği kurulmuş ve bu kurumun başına da Mollanur Vahidov getirilmiştir. III. Başkurt Kongresi'nden sonra Moskova'ya gönderilmiş olan Manatoğlu ise, burada Vahidov ile ortak hareket etmeye başlamıştır. Daha önce III. Başkurt Kongresi'nde ismini zikrettiğimiz Alimcan İbrahim ise Sovyetlerden yardım alarak Tatar-Başkurt Cumhuriyeti kurmak fikrini Vahidov'a açmıştır. Bu fikri kabul eden Mollanur Vahidov ise bir fırsatını bularak Stalin'e bahsetmiştir. Sovyet devlet adamı Stalin'de Tatar-Başkurt Cumhuriyeti meselesini müzakere etmek maksadıyla bir kongre yapılması istemiştir. İşte 10-17 Mayıs 1918 tarihinde toplanacak olan kongreye Togan'da davet edilmiştir. Fakat Togan, Tatar-Başkurt Cumhuriyeti fikrinin gerçekleşmesinin mümkün olmadığını düşünerek bu kongreye iştirak etmemiş ve Bolşeviklere karşı silahlı mücadele kararı almıştır (Togan 2020: 166-67). Kongrede, İdil-Ural Devleti'nin siyasi, askerî ve toprak mülkiyeti gibi konularda Başkurt ve Tatar heyetleri arasında çıkan fikir ayrılıklarının giderilememesi Ruslar tarafından çok iyi bir avantaj olarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda Togan'ın siyasi tuzak olarak değerlendirdiği Özerk Tatar-Başkurt Cumhuriyet tasarısı Mart 1918'de Bolşevikler tarafından tasarlanırken, daha sonra aynı topraklarda soydaş, dil-kültür birlikteliği olan bu halklara telkin edilen kabilecilik algısı ve ayırımı sonucunda 23 Mart 1919 tarihinde Ural bölgesinde Rusya'ya bağlı Özerk Başkurt Cumhuriyeti ve Aralık Mayıs 1920 yılında da İdil bölgesinde Özerk Tatar Sovyet Sosyalist Cumhuriyet'i oluşturulmuştur (Rasulov 2017: 25; Togan 2021: 385). Tatar ve Başkurt soydaş komşu halkların olası birleşmelerini önlemek adına da aralarına

fiziki bir tampon bölge olarak Ufa eyaleti (ştat) yerleştirilmiş, böylece Tatar asıllı önemli bir nüfus mevcut sınırlarının dışında bırakılmıştır. Bolşeviklerin bu yöntemi bölge halkı tarafından Çarlık zamanında uygulanan “Ayır-buyur” taktiğinin devamı gibi olarak algılanmıştır. İdil-Ural üzerinde Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti adında bir devlet kurma fikri Mayıs 1918’de Moskova’da düzenlenen İlk Müslüman Komünistler Konferansı’nda Komünist Tatar Türkleri tarafından dile getirilmiş, daha sonra Taşkent’teki konferansta ise İdil-Ural dâhil bütün Türkistan’ı kapsayan Türk-Tatar Sovyet Cumhuriyeti kurma kararı alınmıştır. Bu dönemde Milliyetler Komiseri olan Stalin, bu öneriye sert bir tepki vermiş, bunun yerine Rusya’ya bağlı ayrı ayrı cumhuriyetler kurdurarak daha rahat yönetme avantajını elde etmeyi planlamıştır (İshaki 2014: 29).

Bolşeviklerin Başkurlara yönelik takip ettikleri yıkıcı siyaset karşısında ilk olarak Togan, Çekoslovak Reisi Bogdan Pavli ile görüşmüş ve ondan para ve silah yardımı temin etmiştir. Muhtar Başkurt Cumhuriyeti’nin yeniden kurulması için Togan 10 Haziran 1918 tarihinde 5 yıllık seferberlik ilan etmiştir. Seferberliğin ardından Polonya Müslümanlarından İsmail Muhliya’nın da muavinliğinde Togan, Başkurt Askerî İdaresi’ni kurmuştur. Bilâhare Togan Omsk’a giderek Muhtar Sibiryâ hükümetini kurmuş olan Grishin Almazov ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmenin ardından Almazov, Başkurdistan Hükümeti’ni resmen tanımıştır. Muhtar Başkurt Cumhuriyeti’nin Rusya içinde daha güçlü olması yönünde müttefik arayan Togan, Şair Seyitkerey Mağaz’ı Alaş Orda Hükümeti’nin Başkanı Alihan Bökeyhan ile görüşmesi için görevlendirmiştir. Görüşmelere Türkistan Hükümeti’nin Reisi Muhammedcan Tınışbay’da dâhil olmuştur. 18-21 Temmuz tarihlerinde Başkurdistan, Kazakistan ve Türkistan’ın istikbali ile ilgili görüşmeler gerçekleşmiştir. Bu görüşmelere göre Orenburg’un Başkurdistan ve Batı Kazakistan’ın müşterek idare merkezi olmasına karar verilmiştir. Bu zamanda Bolşevik hâkimiyetinden kurtarılmış olan Orenburg’da yeniden Başkurt teşkilatları tesis edilmeye başlanmıştır. Yeniden tesis edilmeye çalışılan Muhtar Başkurdistan’a bu dönemde en önemli desteği Sosyalist Devrimci Partisi’nin Samara şehrinde kurmuş oldukları Rusya Müessisan Meclisi Hükümeti vermiştir. ES-ER’in yetkililerinden Vedenyapın, partisinin azınlıklar politikası doğrultusunda Başkurdistan Hükümetini resmen tanıdığını ilan etmiştir (Togan 2020: 172). Vedenyapın ile vermiş olduğu destek neticesinde Samara’da Togan, Bökeyhan, Baytursun ve Tınışbay, 29 Ağustos ile 3 Eylül arasında Doğu Rusya Müslüman Ülkeler Birliği planlarını müzakere etme fırsatı bulmuştur. Yapılan görüşmeler neticesinde, yaklaşık %83’ü Müslüman olan bu bölgeye, Rusya içinde azınlık statüsünde olan Türklerin göç ettirilmesine ve Tatarlar arasında muhtariyet fikrinin yaygınlaştırılmasına karar verilmiştir. Bu kararları uygulamak adına 8-23 Eylül tarihlerinde Ufa’da gerçekleşen Rusya Devlet Müşaveresi bir fırsat olarak görülmüş ve Tatar, Kazak ve Özbek aydınlarla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Özellikle askerî konular üzerinde mutabık kalınamamış fakat Başkurların Kızıl ordu ile Beyaz ordu arasındaki mücadeleden sıkışıp kalacağı anlaşılmıştır. Bu şartlar dâhilinde Muhtar Başkurt Hükümeti’nin Orenburg’tan Times

kasabasına, oradan da Baymak'a nakledilmesine karar verilmiştir. Ruslar arasında iç mücadelelerin kızıştığı bu dönemde, Başkurdistan ile Kazakistan arasında işbirlikleri de artırılmıştır (Togan 1981: 370). Ancak Başkurtların, bölgede siyasi hayatları çok uzun sürmemiştir. Rusya iç savaşı sırasında Beyaz Ordu'nun başında bulunan Amiral Kolçak, Geçici Sibirya Hükümeti'ne hâkim olmayı başarabilmiştir. Kolçak yayınlamış olduğu bir emirle, Muhtar Başkurt Cumhuriyeti ve Alaş Orda Hükümeti'nin dağıtılma sürecini başlatmıştır. Muhtar Cumhuriyeti'nin ortadan kaldırılacağını ve ordularının dağıtılacağını düşünen Togan başkanlığındaki Başkurtlar, Salah Aznagul'u Moskova'ya göndererek yeniden Bolşeviklerle görüşmelere başlatmışlardır. Bu gelişmeler bağlamında Başkurtlar, Yekaterinburg'dan gelen ES-ER Partisi Lideri Viktor Çernov ile görüşmüşlerdir. Bu görüşmelerde Çernov, İdil'in doğusunda Sovyet aleyhtarı hareketin tamamen iflas ettiğini belirtmiştir. Bu durum karşısında çaresiz kalan Togan ve arkadaşları, Beyaz Ordu birliklerinin baskılarını daha da artırması üzerine, Moskova hükümeti ile müzakereye gitme kararı almışlardır. Bu amaç doğrultusunda Hidayetullah Saadi ve Mollacan Halikov Ufa'ya gönderilmiştir. Halikov'dan Sovyetlerle olan görüşmelerde ateşkes ve barış için Başkurt Hükümeti'nin muhtariyetinin kabul edilmesini, komünizmin Başkurdistan'da zorunlu olmamasını ve Başkurt ordusunun kaldırılmamasını temel şart olarak ortaya koymasını istemişlerdir. Ocak 1919 yılı başlarında Başkurdistan'ın batı ve kuzey tarafları Sovyetler, doğusu Amiral Kolçak ordusu ve güney kısımları ise Orenburg Kazaklarının Atamanı General Dutov tarafından ele geçirilmiştir. 1918 yılının sonlarında Hindistan Müslümanlarının önde gelenleri tarafından oluşturulan "Gadr" isimli bağımsızlık yanlısı teşkilatın idarecilerinden Bereketullah ve Amiral Kerim Bey Türkistan ve Sovyet yöneticileriyle İngilizlere karşı yürütülecek mücadelede onlardan destek almak için Togan'a ziyarette bulunmuşlardır. Yapılan görüşmelerde Gadr teşkilatının yöneticileri İngilizlerin Türkistan'ı ele geçirme niyetinin olduğunu, bunu önlemek için Müslüman Türklerin organize edilmesi gerektiği yönünde uyarılarda bulunmuşlardır. Ayrıca Taşkent'te bulunan Osmanlı subaylarından Mehmet Kâzım Bey ise Bolşeviklere ait fikirlerin bütün dünyaya yayıldığını, Bolşeviklerin bütün dünya için mücadele yürüttüğünü, ancak Türklerden temin edilecek destekle İngiliz emperyalizmine karşı başarılı olunabileceğine dair bir mektup göndermiştir. Mehmet Kâzım Bey mektubunda "Bolşeviklerle mücadele lüzumsuzdur. Türkiye başta olmak üzere, bütün İslam âlemi bugün Bolşeviklerle bulunarak İngilizlere karşı çalışmak mecburiyetindedirler... Sovyetlerle sulh akdetmenizi tavsiye ediyoruz" diyerek mücadelelerini sonlandırma tavsiyesinde bulunmuştur. Hindistan ve Türkistan'dan gelen bu heyetlerin, hiç şüphesiz, Başkurtların Sovyetler ile olan ilişkileri üzerinde büyük etkisi olmuştur (Şigabdinov 2017: 321). Taşkent'ten gönderilen ikinci bir heyet ise; Bolşeviklere ait fikirlerin tüm dünyaya yayıldığını, Bolşeviklerin tüm dünya için mücadeleye yürüttüğünü, Türklerin Bolşevikleri eşitlik, bağımsızlık ve kardeşlik için yürütülen savaşın kahramanı olarak gördüklerini ve bu savaşın anacak İngiliz emperyalizmine karşı gerçekleştirilebilecek ortak bir mücadele ile kazanabileceğini

belirtmiştir (Togan 2020: 183). Hiç şüphesiz bu heyetler Bolşevikler tarafından, Togan ve Başkurtlar üzerinde etki oluşturmak amacıyla kullanılmışlardır. Aynı zamanda Sovyetler, Batı ülkelerinin Ocak 1919'da Bolşevikleri uluslararası siyasi arenada resmen tanıdıklarına dair yaptıkları bildirge sonrasında daha güçlü hale gelmeye başlamışlardır. Bu durum zamanla Bolşeviklere karşı özgürlük mücadelesi veren başta Başkurtlar ve esaret altındaki diğer halkların umudunu da zayıflatmıştır.

On Beş Ay Süren Başkurt-Sovyet İşbirliği: Otonom Başkurt Cumhuriyeti

Moskova'ya görüşmeler için İlyas Alkin ile beraber çağrılan Togan, Bolşevik liderler ile yaptığı görüşmelerde başka bir çıkar yol bulamayınca, iç işlerinde bağımsız kalmak koşulu ile Sovyetler dâhilinde özerk cumhuriyet yapısını kabullenmek zorunda kalmıştır (Devlet 2011: 129; Gömeç 2003: 300; Togan 2019: 207). 21 Şubat 1919 tarihinde Başkurdistan hükümeti dağıtılmış ve yerine Sovyet usulünde 12 üyeden oluşan bir İnkılap Komitesi (Revkom) seçilmiştir. Yapılan görüşmeler neticesinde Başkurtlar, dâhilî ve iktisadî konularda kendilerine tam muhtariyet verilmesi, ordularının Kızıl Ordu'ya tabi olması, komünizmin mecburî tutulmaması şartını ileri sürmüşlerdir. Bolşeviklerin milli bağımsızlık konusunda garanti vermeleri sonrasında, Küçük Başkurdistan sınırları içinde, Başkurt İhtilal Komitesi tarafından yönetilecek olan Otonom Başkurt Cumhuriyeti'nin 16 Şubat 1919 tarihinde kurulması kararlaştırılmıştır. Stalin tarafından imzalanan belgede "*Başkurtların mutlak milli özerkliği Sovyet idaresinin garantisidir*" taahhüdü yer almıştır (Devlet 2011: 161; Şigabdinov 2017: 322; Togan 2021: 391). Lenin'in Troçki ve Stalin başta olmak üzere, Bolşevik liderlerle gerçekleştirmiş olduğu görüşmeler sonucunda, Başkurtlar üzerinde tedricen hâkimiyet kurulmasına karar verilmiş yani Bolşevikler, Başkurtlara vermiş oldukları sözleri tutmamışlardır. Bununla birlikte Togan'ın Bolşeviklerle birlikte giriştiği bu ilişkiler, Türkistan'daki harekete siyasi açıdan büyük zarar vermiş, yine Togan güdümündeki Başkurt birlikleri Bolşevik liderlerin politikasına uygun faaliyet göstermiş ve bu durum Sovyetlerin daha da güçlenmesine yol açmıştır.

Dağıtılan eski hükümet yerine Sovyet tarzı 12 üyeli bir "İnkılap Komitesi (Revkom)" oluşturulmuş, komitede Togan yine savunma bakanı olarak Başkurt Ordu komutanlığının sevk ve idare sorumluluğunu üzerine almıştır (Bennigsen ve Quelquejay 2005: 202). Togan'ın harbiye vekili iken en çok ısrar ettiği husus, Bolşevik Kızıl Ordusuna dâhil edilen Başkurt askerî birliklerinin Türkistan'da görevlendirilmesi olmuştur. Ancak Togan'ın bu talebi uygun görülmemiş, bilakis Başkurt birliklerinin özellikle Ukrayna Cephesine gönderilmesi ve Ermeni asıllı komutanların bulunduğu birliklerde Başkurt askerlerine kötü davranılması gibi sorunlar Kızıl Ordu ile anlaşmazlıklara yol açmıştır. (Togan 2020: 203). Yine Togan ve çevresindeki yönetim ekibinin, Kazak-Başkurt topraklarının tek bir idari birim olarak birleştirilme talebine karşın Sovyetler, bu iki bölge arasında tampon bölge olan Orenburg'u direk kendi merkezi yönetimleri altına alarak gelecekte olası bu birleşmeyi de önlemiş oldular.

Togan bu dönem de Bolşevikler ile sürekli milli, kültürel ve iç güvenlik alanlarında kısaca kendi iç işlerinde bağımsız olacak özerk bir Başkurt Cumhuriyeti'nin yeniden tesisi için çaba göstermiştir.

1919 yılının Aralık ayında gerçekleşen VIII. Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi ile Togan'ın Sovyetler yönetimiyle iş birliğini sonlandırma süreci başlamıştır. Başkurdistan'ı Türkistan ve Kazakistan ile birleştirme fikrine hala sadık olan Togan, bu düşüncesini 13 Aralık 1919 tarihinde Lenin'e açmış ve Orenburg'un da bu bölgeye dâhil edilmesini talep etmiştir. Togan'ın teklifi Tüm Rusya Merkezî Yönetim Komitesi tarafından incelenmiş ancak Komite, Başkurdistan ve Kazakistan birleştirilmesini uygun görmemiştir. Bu kongrede yapmış olduğu konuşmada Togan, Müslüman Başkurtların İdil-Ural bölgesinde en çok zorluk görmüş halk olduklarını, Türkistan'daki gruplar arasında en az fanatıklığı sergilediklerinden kendi kaderlerini Kızıl Ordu ile müşterek gördüklerini ifade etmiştir. Togan'a göre Emperyalist Avrupa'nın köleleştirdiği Müslüman Asya Halklarının zulümden çıkış yolu Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti idi. 1920 yılının başlarında ise H. Yumagulov'un başkanlığını yaptığı Başkurt Askerî Yönetim Komitesi ile Başkurt Bölge Komitesi arasında ortaya çıkan hâkimiyet mücadelesi neticesinde, Bolşeviklerle işbirliğinin bitirilmesi yavaş yavaş gündeme gelmeye başlamıştır (Şigabdinov 2017: 326; Togan 1970: 57). Togan bu çatışmanın sonrasında Bolşevik yöneticilerine göndermiş olduğu bildiriye, Başkurt ve Tatarlardan müteşekkil yerel bir komite oluşturulmasını ve Başkurt Askerî Yönetim Komitesi'nin yararlı olmayan rejim yanlılarından arındırılmasını talep etmiştir. Bu isteklerinin karşılanmaması üzerine Togan, 1920 yılının şubat ayının ortalarında Sovyetler ile işbirliğini sonlandırmaya ve Türkistan'a giderek Kızıllara karşı mücadele etmeye karar vermiştir. Diğer taraftan Sovyet Yönetimi ile yapılan işbirliğinin ardından Otonom Başkurt Cumhuriyeti'nin kurulmasından kısa bir süre sonra, Kızıl Ordu birlikleri Başkurtların zenginliklerini yağmalamaya, Bolşevikler de yapmış oldukları antlaşmanın maddelerinden hızlı bir şekilde uzaklaşmaya başlamışlardır. Otonom Başkurdistan Cumhuriyeti'nin kuruluşu üzerinden daha bir yıl geçmişken, 19 Mayıs 1920'de Lenin önderliğindeki Rusya Merkezi İcra Komitesi, Başkurdistan'ın siyasi özerkliğini fiilen iptal etmiş ve yönetime Bolşevik yanlısı komünistler göndererek, doğrudan Rusya'ya bağlı muhtar bir cumhuriyet statüsüne dönüştürmüştür ve politik güçlerini merkezileştirmeye başlamıştır. Daha önce Başkurt Muhtariyeti hakkında yapılan anlaşmaya aykırı olan bu durum, Bolşeviklere hatırlatılınca Lenin bu akdi zamanın şartları içinde yapılan, ancak şimdiki konjonktüre göre değersiz bir kâğıt parçası olarak görmüştür (Frank 1998: 5; Togan 2019: 272). Bolşevikler Otonom Başkurdistan Cumhuriyeti'nin statüsüne değiştirmek suretiyle Sovyetlere bağlı muhtar bir cumhuriyete dönüştürmüşlerdir. Bilâhère Bolşevikler, her dönem Kazak Türkleri ile İdil-Ural Türkleri (Baskurt-Tatar) ya da diğer adı ile Kuzey Türkleri arasındaki yakınlaşmayı, olası birleşmeyi kendilerine tehdit olarak gördüğünden J. Stalin 1925'de o dönem Kırgızistan'a daha sonra da Kazakistan'a bağlı kalacak olan Başkurt-Kazak arasındaki doğal sınır konumunda bulunan Orenburg şehrini siyasi bir manevra ile merkezi

Rus yönetimine bağlamıştır (Devletşin 1981: 247; İshaki 2014: 6). Böylelikle Kazaklar ile İdil-Ural (özellikle Başkurtlar) arasında jeostratejik bir bölge kontrol altına alınmış ve doğrudan fiziki bir kara bağlantısı kalmayan bu halklar arasına adeta demir set görünümündeki Orenburg koridoru oluşturulmuştur (Andican 2009: 65; Saray 1996: 324). Başlangıçta 30 km derinliğinde oluşturulan bu koridorun mesafesi daha sonra iki kata yakın artırılmıştır. Böylelikle gittikçe artan sıkı politikalar ile Sovyetlere dâhil olunan Özerk Başkurdistan Cumhuriyeti'nin sınırları 1934 yılında netlik kazanabilmiştir. 1936'daki SSCB Anayasası kapsamında özerk Cumhuriyetlerin statüsü üye devletler statüsüne yükseltilmiş ve halkların isteğine bağlı olarak SSCB'den ayrılma hakkı tanınmıştır. Ancak bu bağımsızlık haklarını kullanabilmeleri için söz konusu cumhuriyetin üçüncü bir devlet ile ortak sınırının bulunması gerekmektedir. Bu yasadaki nüfus, yüzölçümü gibi çoğu kriterleri karşılayan başta Başkurt Cumhuriyeti ve İdil-Ural bölgesindeki diğer özerk cumhuriyetler, Orenburg koridorunun daha önce koparılması yüzünden doğal olarak bu haktan yararlanamayıp, Sovyetlere bağlı kalmaya devam etmek zorunda kalmışlardır. Bolşeviklere karşı İdil-Ural bölgesinde Başkurtların bağımsızlık çalışmalarını yürütmenin zor olacağını gören Togan ise, gördüğü siyasi baskılar üzerine Mayıs 1920 sonrası yakın çevresindeki 14 arkadaşı ile birlikte Basmacılar hareketine katılmak için Türkistan'a gitmiştir. Bolşeviklere bağlı Muhtar Başkurdistan Cumhuriyeti'nin oluşumu sonrasında milli açılardan istenilen sosyo-kültürel ve özgürlük ortamının bir türlü elde edilememesi Togan'ın zorunlu siyasi muhaceratındaki en önemli etken olmuştur.

Sonuç

Bu Araştırmada, Rusya İmparatorluğu sonrasında bağımsız bir siyasi hayata yönelen Başkurtların tarihleri boyunca karşılaştığı dönüşümler, zorluklar ve kazanımlar incelenmiştir. Başkurtlar, Rusya İmparatorluğu döneminden Sovyetler Birliği dönemine kadar farklı siyasi yapılar altında varlıklarını sürdürmüşlerdir. Rusya İmparatorluğu'nun çöküşüyle birlikte, 15 Kasım 1917 yılından itibaren muhtar bir statü kazanan Başkurtlar, milli kimliklerini korumak ve İdil-Ural bölgesinde siyasi olarak var olmak için mücadele etmişlerdir. Başkurtların bu döneminde, siyasi hayatlarında ön plana çıkan en önemli ismi, hiç şüphesiz, Zeki Velidi Togan olmuştur. Gerek Başkurdistan'da gerek yurt dışındaki askerî-siyasi faaliyetlerinin yanında dünya literatürüne giren eserler de kaleme alan Togan, Başkurtların bağımsızlık mücadelesine öncülük eden efsanevi lider olmuştur. Rus Duma'sındaki Müslüman Fraksiyon'a seçildiği günden itibaren aktif siyasetin içinde yer alan ve Rusya içindeki politik hareketin teşkilatlanma sorusuna kendi nokta-i nazarından bakan Togan, toprağa dayalı federal yapı fikrini benimsemekte ve özellikle Başkurtların geleceğinin Kazak Türkleri ile ortak hareket etmek olduğuna inanmıştır. Togan Başkurtların milli-bölgesel özerkliğini tam bağımsızlığa giden yolun ilk adımı olarak görmüş, Rusya'nın demokratik federatif devlet yapısı fikrini üniterlere karşı savunurken büyük çaba sarf etmiştir. İmparatorluk topraklarının Kızıllar ve Beyazlar arasında tarafsız bir Türk dünyası aydını olarak Başkurdistan'ın bağımsızlık fikrini

Zeki Velidi Togan'ın Siyasi Faaliyetleri Çerçevesinde Başkurtların Bağımsızlık Mücadelesi

savunmuştur. Togan, Rus-Sovyet hegemonyasına karşı her halükârda ülkesinin bağımsızlığını korumaya çalışmış, lakin özellikle Başkurtlar ile Tatarlar arasındaki fikri tartışmalar, organizasyon eksikliği, teknik imkânların yetersizliği, askerî-siyasi yapının tam oturmuyuşu gibi etkenler bu mücadeleyi istenen hedefe ulaştıramamıştır. Togan öncülüğünde Başkurtlar, Çarlığın totaliter rejimine karşı Bolşeviklere destek vermelerine rağmen Sovyetlerin verdiği siyasi vaatler hiç bir zaman tam manası ile yerine getirilmemiştir. Böylelikle Başkurt halkının bu dönem artan milli bağımsızlık istekleri Bolşevikler tarafından sıcak karşılanmamış, Sovyetlere bağlı özerk bir cumhuriyet statüsünde kalmışlardır.

Sonuç olarak, Başkurtların siyasi hayatı, zorluklarla dolu bir süreç olmuş, lakin aynı zamanda kendi sosyo-kültürel kimliklerini koruma ve siyasi temsil haklarını elde etme yönünde önemli adımlar atmışlardır. Araştırmamız, bu sürecin karmaşıklığını anlamamıza yardımcı olmuş ve gelecekte daha fazla çalışma yapılmasını gerektiren bazı ilgi çekici noktaları ortaya çıkarmıştır. Zeki Velidi Togan liderliğindeki Başkurt milli hareketinin ve bağımsızlık mücadelesinin derinlemesine bir anlayışını sunmaktadır. Togan'ın siyasi vizyonu ve liderlik becerileri, Başkurt halkının bağımsızlık ideali için vazgeçilmez bir etken olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca, bu çalışma Başkurtların tarih sahnesindeki rolünü vurgulamakla kalmayıp, Orta Asya'nın tarihi ve siyasi gelişimine de ışık tutmaktadır. Başkurtların siyasi hayatının daha derinlemesine anlaşılması, bölgedeki siyasi süreçler ve etnik ilişkiler konusunda daha geniş bir perspektif sunacaktır.

Kaynakça

- Akal, Emel. 2020. *Müslüman Komünistler: Petrograd-Kazan: (1917-1918)*. 1. baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Andican, A. Ahat. 2009. *Osmanlıdan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*. 1. Baskı. İstanbul: Doğan Kitap.
- Atmaca, E. Burak. 2020. *Sovyetlere Muhalefet: Türk Siyasi Muhacirlerinin Bolşevik ve Türk Devrimlerine Bakışı (1923 - 1934)*. 1. Baskı. Ankara: Karakum Yayınevi.
- Baykara, Tuncer. 1989. *Zeki Velidi Togan*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınlığı.
- Bennigsen, Alexandre, Chantal Quelquejay. 2005. *Sultan Galiyev ve Sovyet Müslümanları*. Çev. Nezhir Uzel. İstanbul: Elips Kitap.
- Demirci, Sibel. 2020. *Türk Siyasi ve Düşünce Hayatında Rusya Türkleri (1945-1960)*. 1. baskı. İstanbul: Post Yayın.
- Devlet, Nâdir. 2011. *Millet ile Sovyet Arasında: 1917 Ekim Devriminde Rusya Türklerinin Varoluş Mücadelesi*. 1. baskı. İstanbul: Başlık.
- Devletşin, Tamurbek. 1981. *Sovyet Tataristan'ı*. Çev. Mehmet Emircan. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Donnelly, Alton S. 1968. *The Russian Conquest Of Bashkiria 1552-1740*. London: Yale University Press.

- Foxall, Andrew. 2018. *Sovyet Sonrası Rusya'da Etnik İlişkiler*. Çev. Serkan Özdemir. Ankara: Koyu Siyah Kitap.
- Frank, Allen J. 1998. *Islamic Historiography and Bulghar Identity Among the Tatars and Bashkirs of Russia*. Leiden [Netherlands]; Boston: Brill.
- Gömeç, Saadettin. 2003. *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*. 2nd ed. Ankara: Akçağ.
- Güngör, Ebubekir. 2011. *Türkistan'da Fikir Akımları: Ceditçilik, Türkçülük, İslamcılık*. 1. baskı. Büyükçekmece-İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Ibn Fađlân, Ađmad. 2010. *Ibn Fadlan Seyahatnamesi*. Çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe.
- İshaki, Ayaz. 2014. *İdil-Ural Deoleti 1917- 1918*. Çev. Bayram Kodaman. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kanlıdere, Ahmet. 2021. *İdil - Ural ve Türkistan'da Fikir Hareketleri: Dinî İslahçılık ve Ceditçilik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kemaloğlu, İlyas. 2020. "İdil-Ural Türkleri". ss. 207-23 içinde *Çağdaş Türk Dünyası*, Ed. Çelik. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kurat, Akdes Nimet. 1965. "Rus Hakimiyeti Altında İdil-Ural Ülkesi". 4(3): 94-115.
- Kurat, Akdes Nimet. 2015. *Makaleler*. Ed. Yazılıtaş, Vurgun. C. 3. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kurban, Vefa. 2020. *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Tarihi*. 1. bs. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Kuzeyev, Ray Gumeroviç. 2013. *İtil-Ural Türkleri*. Çev. Arif Acalođlu. 2. bs. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Özbek, Nadir. 2017. "Zeki Velidi Togan ve Milliyetler Sorunu: Küçük Başkurdistan'dan Büyük Türkistana'a". ss. 293-308 içinde *Zeki Velidi Togan: İlmi Hayatı, Eserleri, Siyasi Faaiyetleri- Hatıralar*, Ed. Acar. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özlü, Zeynel, Mustafa Murat Çay. 2020. "20. Yüzyıl Başlarında Rusların Sömürge Politikasına Bir Örnek: Başkurdistan Meselesi". ss. 49-81 içinde *Farabi Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları*. C. II, Ed. Tansü. Gaziantep: İksad Yayınevi.
- Rasulov, Abdulla. 2017. *Türkistan ve İdil-Ural halkları Arasındaki İlişkiler (1917-1924)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Saray, Mehmet. 1975. *Rusya'nın Türk İllerinde Yayılması*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Saray, Mehmet. 1996. *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Şigabdinov, Rinad Naçmetdinoviç. 2017. "Rusya ve Türkistan Arasında Zeki Velidi Togan: Bir Alimin Siyasi Faaiyetleri". ss. 255-82 içinde *İlmi Hayatı, Eserleri, Siyasi Faaiyetleri, Hatıralar*, Ed. Acar. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Togan, Ahmed Zeki Velidi. 1970. *Türklüğün Mukadderatı Üzerine*. İstanbul: Kayı Yayınları.
- Togan, Ahmed Zeki Velidi. 2019. *Hâtıralar: Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Millî Varlık ve Kültür Mücadeleleri*. 1. baskı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Togan, Ahmed Zeki Velidi. 2020. *Başkurtların Tarihi*. 1. basım. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Togan, Sübidey. 2021. "I. Dünya Savaşı Sonrasında Rusya'da Siyasi Gelişmeler, Başkurdistan'ın Muhtariyeti ve Zeki Velidi Togan". ss. 352-95 içinde *Zeki Velidi Togan: İlmi Hayatı, Eserleri, Siyasi Faaiyetleri- Hatıralar, Kronik Kitap Türk Tarihi Dizisi*, Ed. Acar. İstanbul: Kronik Kitap.
- Togan, Zeki Velidi. 1981. *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*. 2. bs. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Zeki Velidi Togan'ın Siyasi Faaliyetleri Çerçevesinde Başkurtların Bağımsızlık Mücadelesi

Yorulmaz, Osman. 2008. "Kazak-Başkurt Münasebetleri (XVII-XVIII. Yüzyıl)". içinde *Tarihten bugüne Başkurtlar: Tarih, Dil ve Kültür Üzerine İncelemeler, Kültür serisi*, Ed. Özyetgin, Dünder, Kamalov. Beyoğlu, İstanbul: Ötüken.